

ΕΙΔΗΣΕΙΣ

— Ὁ ἔφορος τῶν βυζαντινῶν ἀρχαιοτήτων κ. Γεώργιος Σωτηρίου κατόπιν διαταγῆς τοῦ Ὑπουργοῦ τῆς Παιδείας Σπυρ. Π. Λάμπρου μετέβη εἰς τὸ Κάστρον Χλουμουτζίου, τὴν Γλακρέντζαν (Κυλλήνην), τὸ Ποντικόν κάστρον (Κατάκωλον) καὶ τὴν Ἀνδραδίδαν, ἵνα μελετήσῃ καὶ διὰ σκαφικῆς ἐρεῦνης προσδιορίσῃ τὰ τῶν κυριωτάτων τούτων κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐν Ἑλλάδι φραγκοκρατίας κέντρων τῆς ἡγεμονίας τῆς Ἀχαΐας.

Πρῶτον ἠρευνήθη τὸ Κάστρον Χλουμουτζίου (Clairmont καὶ Tornese), οὗ τινος ἀρκετὰ μέρη διασώζονται εἰς αὐτὰ ἀκέραια, δι' ὧν εὐνυκταί τις νὰ κάμῃ τελείαν ἀνακράστασιν τοῦ μεγάλου γοτθικοῦ κτισμάτος, ὅπερ δικαίως ἐκλήθη ὑπὸ τοῦ *Struck* (Mistra. Ἐν Βιέννῃ. 1910, σ. 148) inoumentaler Schlossbau. Ἡ ἐρευνὰ τοῦ κάστρου Χλουμουτζίου ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ἐρευνὰν τοῦ τελείως σχεδὸν καταστραμμένου κάστρου τῆς Γλακρέντζας, ὅπου σήμερον καίτετι τὸ χωρίον Κυλλήνη, εἶχε κύριον σκοπὸν νὰ διευκρινήσῃ τὴν ἐσχάτως ἐξενηλλείσαν γνώμην τοῦ Ἀγγλοῦ Traquair (Annual of the British School at Athens Τόμ. ΙΒ' (1906-1907 σ. 272 κ. ε.), καθ' ἣν τὰ εἰσώματα τῆς Κυλλήνης εἶνε τὰ τῆς φραγκικῆς πόλεως Γλακρέντζας μετὰ τοῦ κάστρου τῆς Χλουμουτζίου, τὰ δὲ εἰσώματα τοῦ λεγομένου κάστρου Χλουμουτζίου εἰσώματα μεταγενεστέρου κάστρου, «δευτέρου Castel Tornese ἢ Χλουμουτζίου», κτισθέντος πιθανώτατα ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου κατὰ τὸ δεύτερον τέταρτον τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος, ὅτε δηλαδὴ οὗτος ἦτο ἀκόμη δεσπότης τοῦ Μυστρά. Τὴν κατὰ τῆς Γλακρέντζας ἐπίθεσιν τοῦ Κωνσταντίνου εἶδε πρῶτον Miller, Ἱστορία τῆς Φραγκοκρατίας, κατὰ μετάφρασιν Σπυρ. Π. Λάμπρου Τόμ. Β' σ. 81. Ἡ γνώμη τοῦ Traquair, ἢ συγγέουσα τὰ δύο κάστρα, θὰ διηυκρινεῖτο ἀφ' ἐνός μὲν ἐκ τῆς συγκριτικῆς μελέτης τῆς τειχοδομίας καὶ τῆς τεχνοτροπίας καθόλου τῶν κάστρων τούτων καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐκ τῶν εὐρημάτων, ἅτινα ἢ ἀνασκαφῆ ἔμελλε νὰ φέρῃ εἰς φῶς εὐνόητον δ' εἶνε, ὅτι προέχον ζήτημα ἦτο τὸ ποῦ θάνευφαινοντο ἴχνη τοῦ περιφήμου Νομισματοκοπείου τῶν τορνεζίων.

Ἡ λεπτομερὴς ἐρευνὰ τοῦ Χλουμουτζίου ἀπέδειξεν ἐσφαλμένην τὴν θεωρίαν τοῦ Traquair. Τὸ κάστρον τοῦτο εἶνε ἐκτισμένον ἐπὶ ἀνωμάλου μᾶλλον παρά κρημνώδους λόφου, κειμένου ἐν τῷ μέσῳ σχεδὸν τῆς χερσονήσου Ἡλίδος Χελωνάτα, δεσπόζει δὲ ἐλοκλήρου τῆς χερσονήσου ταύτης καὶ τῆς μεγάλης πεδιάδος τῆς ἐκτεινομένης ἀπὸ τῶν Βά τῆς Πελοποννήσου μέχρι Καλαδρύτων. Τὸ σχῆμα τοῦ κάστρου εἶνε πολυγωνικὸν καὶ διαιρεῖται εἰς ἐξωτερικὸν καὶ ἐσωτερικὸν κάστρον, ἐν οἷς σχηματίζονται δύο αὐλαί, εἰς τὰς ὁποίας βλέπουσι τὰ παράθυρα καὶ αἱ θύραι καὶ ὅπου εἶνε ἐκτισμένοι κλίμακες ἀγούσαι εἰς τὰ διάφορα διαμερίσματα. Τὰ διαμερίσματα ταῦτα εἶνε οἰκοδομήματα ἐρειδόμενα ἐπὶ τῶν τειχῶν καθ' ὅλον μὲν τὸ μῆκος ἐν τῷ ἐξωτερικῷ κάστρῳ, κυκλωτέρως δ' ἐν τῷ ἐσωτερικῷ. Τὰ οἰκοδομήματα τοῦ ἐξωτερικοῦ κάστρου εἶνε ἡρειπωμένα, ἀλλ' ἐκ τοῦ μόνου ἀριστερὰ τοῦ πυλῶνος διατηρηθέντος διχμερίσματος καὶ τῶν διὰ σκαφικῆς ἐρεῦνης ἀνευρεθέντων μεσοτοιχῶν τῶν ἄλλων κτισμάτων δύνανται νὰ διακριθῶσιν εἰς δέκα αἰθούσας καὶ ἀναγνωρισθῶσιν ὡς στρατώνες, οἵτινες ἔχουσι προφανῆ

τὰ σημεῖα ἐπισκευῶν κατὰ τοὺς τουρκικοὺς χρόνους, ὡς ὅμοια σημεῖα διακρίνονται καὶ εἰς τὰς ἐπάλξεις τοῦ κάστρου, ἐνθὺς ὑπάρχουσιν αἱ γνωστὰ λοξοειδεῖς πολυμίστρα. Ἐκ τῆς ἐξέτασως καὶ τῆς σκαφικῆς ἐρεῦνης τῶν διαφόρων ἐπιχωματώσεων τῆς ἀλλῆς τοῦ ἐξωτερικοῦ κάστρου ἐμορφώθη ἡ γνώμη, ὅτι οὐδέποτε ἀστικός πληθυσμὸς κατώκισε τὸ κάστρον, ἀλλ' ὅτι τοῦτο διετήρησε πάντοτε τὸν στρατιωτικὸν χαρακτήρα. Ἐν τῇ ἀλλῇ ὑπάρχουσι τρεῖς δεξμεναί, ὧν αἱ δύο συνέχονται μετὰ τῶν στρατώνων, ὡς συνέχονται ἐπ' ἰσῆς καὶ δύο μεγάλα οἰκήματα, ὧν τὰ θεμέλια ἀνευρέθησαν, πιθανώτατα οἱ στάβλοι καὶ εἶδος τι ὑποστέγου, διὰ γυμνάσια καὶ παιδιὰ προωρισμένου, ὡς τὰ ἐν τῇ μέσῳ ὑπάρχοντα διαχωρίσματα καὶ ἄλλα δύνανται νὰ ἐξηγήσῃσι· παρὰ τὴν τρίτην δεξμενὴν εὐρίσκεται μεμονωμένον οἰκοδόμημα, ἔχον διάφορον τὴν τειχοδομίαν ἀπὸ τῆς τοῦ κάστρου· ἐξερευνηθὲν δὲ ἀπεδείχθη ἐπιμελῶς ἐκτισμένον τζαμίον, διασώζον καὶ τὴν βλασιν τοῦ μινάρει.

Ἐπὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ κάστρου, οὗτινος τὸ μέσον καταλαμβάνει ἐξάγωνος ἀκανόνιστος ἀλλῆ, ὑπάρχει μεγάλη στοᾶ, ἣτις περιθέει κυκλωτερῶς ὀλόκληρον τὸ οἰκοδόμημα καὶ διακεῖται διὰ μεσοτοιχῶν εἰς πέντε αἰθούσας· ἡ ὀλη στοᾶ ἔχει θολωτὴν στέγην, ἣτις ἐνδυναμοῦται διὰ τόξων βυζαντινῶν ἐπὶ παραστάδων· ὁ θόλος καὶ τὰ τόξα εἶνε ἐκτισμένα διὰ λαξευτῶν πυρίνων λίθων ἐν σχήματι μεγάλων πλίνθων κατὰ καθαρῶς γοθικὸν τρόπον. Πᾶσαι αἱ αἰθούσαι πλήν μιᾶς συνίστανται ἐκ δύο ὀρόφων, τοῦ κάτω, ὅστις εἶχε διαμερίσματα μετὰ κυλινδροειδοῦς στέγης, καὶ τοῦ ἄνω, ὅστις ἦτο μίαν μεγάλην αἰθούσαν ἄνευ διαμερισμάτων· σήμερον αἱ καμάραι τοῦ κάτω ὀρόφου κατέπεσον καὶ βλέπει τις ἕνα μόνον ὀροφον· ἐκάστη αἰθούσα ἔχει ἐπὶ τῶν ἐκκτέρωθεν πλευρῶν ἐστίας· αὗται σχηματίζονται ἐπὶ τοῦ πάχους τοῦ τείχους, διακοπτομένης δηλαδὴ τῆς θολωτῆς στέγης, ἀνθ' ἧς μένουσι προεκβεβλημένα τμήματα τοίχων, ἐν τῇ τὸ λοιπὸν μέρος τοῦ τοίχου προχωρεῖ εὐθὺς πρὸς τὰ ἄνω καὶ σχηματίζει εἶδος καπνοδόχου. Ἐκ τῶν αἰθουσῶν διακρίνεται ἡ πρὸς Ν. συγκοινωνοῦσα πρὸς μικροτέραν κοιπήν αἰθούσαν, πιθανῶς τὸν κοιτῶνα· διὰ δὲ τὸ μήκος διακρίνεται ἡ πρὸς τὴν Β. πλευρὰν μεγάλη αἰθούσα, ἡ ἀπολήγουσα εἰς ἀψίδα· ἡ αἰθούσα αὕτη ἀδηλον ἂν ὑποδιηρεῖτο ἀρχικῶς, ἀλλὰ βέβαιον εἶνε, ὅτι ἐκεῖ πρέπει νὰναζητηθῆ ὁ ναὸς τοῦ κάστρου ὁ ἐπ' ὀνόματι τῆς Ἁγίας Σοφίας ἀφιερωμένος· ὁ ναὸς οὗτος εὐρίσκετο ἐπὶ τοῦ ἄνω ὀρόφου, ἔχει δ' ἐκατέρωθεν τῆς ἀψίδος κόγχας καὶ δεξιὰ ἐν εἴδει σκευοφυλακείου ἀνοιγμα. Ἀριστερὰ τοῦ ναοῦ εὐρίσκεται σκοτεινὴ αἰθούσα μεθ' ἑνὸς ὀρόφου, πιθανῶς τὸ δεσμοτήριον.

Μεταξὺ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ δεσμοτηρίου εὐρίσκεται κλίμαξ, ἣτις ἄγει εἰς τὴν ὑπεράνω τῆς θολωτῆς στέγης τῆς στοᾶς ἐπίπεδον ὀροφῆν (ταράτσαν). ἣτις εἶνε ἀρκετὰ πλατεῖα, κατὰλληλος διὰ νὰ τοποθετῶνται ἐκεῖ πολεμικὰ μηχανήματα· παρὰ τὴν κλίμακκα εὐρίσκεται ὑψηλὸς τοίχος, ὑπόλειμμα πιθανῶς πύργου ὡς περὶ τῆς τῆς χρησιμοποιουμένου καὶ ὑψομένου εἰς ἰσχνὸν ὕψος ὑπεράνω τῶν λοιπῶν οἰκοδομημάτων.

Τέλος τὸ κάστρον ὀχυροῦται διὰ πέντε πύργων, ἐξ ὧν δύο μὲν ὑψοῦνται ἐπὶ τῶν τειχῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ κάστρου, τρεῖς δ' ἐπὶ τῶν τειχῶν τοῦ ἐσωτερικοῦ· οἱ πύργοι οὗτοι εἶνε στρογγύλοι, ἐξέχουσι δηλαδὴ κυκλωσιδῶς τοῦ λοιποῦ τείχους, καὶ ὁ κάτω ὀροφος αὐτῶν, ὅστις εἶνε κατὰ κανόνα θολωτός ἢ μὲ καμάραν ἐστεγασμένος καὶ τοῦ ἑποίου ἢ εἰσοδος εἶνε σχεδὸν ἀόρατος ἐν εἴδει μικρᾶς ὀπῆς, ἐχρησίμευεν ὡς ἀποθήκη πολεμικοῦ ὕλικου.

Ἡ τειχοδομία εἶνε ἐξ ἀργῶν λίθων μετ' ἀσβεστοκονιάματος καὶ λεπτῆς ἄμμου, οὐδαμοῦ δὲ γίνεται χρῆσις πλίνθων.

Αἱ λεπτομέρειαι τῆς τεχνοτροπίας τῶν καθ' ἑκαστὰ μερῶν τοῦ κάστρου εἶνε ἄξιαῖ ἰδιαζούσης προσοχῆς· οὕτως οἱ πυλώνες καὶ ἰδίως ὁ κυρίως πυλὼν τοῦ κάστρου ἔχει τρεῖς θύρας τοξοειδεῖς καὶ κατὰ τὴν ἐξοδὸν ἐσοχὴν ἐκατέρωθεν τῶν τοίχων (0,50 μ.) προωρισμένων διὰ τὴν μεγάλην σιδηρᾶν ἐσχάραν τὴν ῥιπτομένην ἐκ τῶν ἄνω ἐν καιρῷ πολιορκίας πρὸς ἀσφάλειαν. Μόλις εἰσέρχεται τις διὰ τῆς πρώτης θύρας, εὐρίσκειται εἰς τετράπλευρον αἶθουσαν, ἔχουσαν ἡμισφαιρικὴν στέγην· ἐξ αὐτῆς διὰ δευτέρας θύρας εἰσέρχεται εἰς δευτέραν ἀκανόνιστον αἶθουσαν, ἔχουσαν ἡμικυλινδρικήν στέγην, καὶ διὰ τρίτης θύρας διέρχεται πλατὺν διάδρομον, ἄγοντα εἰς τὴν αὐλήν. Ὅμοίως τὰ βλέποντα εἰς τὴν αὐλήν παράθυρα καὶ αἱ θύραι εἶνε πάντα σχεδὸν τοξοειδῆ, μόνων τῶν τοῦ νοῦ ὄντων γοθικῶν, ἔχουσι δὲ ὡς περιθωρώματα τετραγώνους πωρίνους λίθους, εἰς οὓς διασώζονται ἔτι αἱ ὀπαί, ἐξ ὧν εἰκάζομεν, ὅτι ἐκλείοντο διὰ σιδηρῶν κίγκλιδωμάτων· μόνον θύραι τινὲς τῶν κάτω ὀρόφων ἔχουσι ἴσα ὑπέρθυρα ὡς καὶ μεγάλη θύρα ἄγουσα εἰς τὴν δεξιάν τῆς νέας στοᾶς αἶθουσαν, ἣτις καὶ ἰδιαζόντως ἐξητάσθη, ἐπειδὴ εὐρίσκειτο ἐντὸς αὐτῆς μεγάλη ἐπιχωμάτωσις.

Ἰχνη Νομισματοκοπείου. Ἡ ἐν λόγῳ αἶθουσα εἶχεν εἰς μὲν τὸν κάτω ὄροφον δύο διαμερίσματα μετὰ κυλινδροειδοῦς στέγης καὶ ἐν μέγα ὑπόγειον ἐν εἴδει δεξαμενῆς, ἐν ᾧ ὁ ἄνω ὄροφος ἀπετέλει μίαν μόνον αἶθουσαν σήμερον μόνον τὸ ἐν εἴδει δεξαμενῆς ὑπόγειον διατηρεῖται, καὶ ἄνωθεν αὐτοῦ εὐρίσκειτο μεγάλη ἐπιχωμάτωσις· μέγα μέρος τῆς ἐπιχωματώσεως τύτης παρεμερίσθη, καὶ ἀπεκαλύφθη κλίβανος τουρκικῶν χρόνων· ὁ κλίβανος οὗτος μετὰ τὸν καθρισμὸν καὶ τὴν φωτογράφησίν του κατερρίφθη, καὶ διὰ σκαφικῆς ἐρεῦνης εἰς βάθος ἤλθον εἰς φῶς ἡ βίαιαι καὶ μέρη τῶν τοίχων στερεᾶς θόλου ἐκ καλῶς ἐκτισμένων λίθων κατὰ τὴν τειχοδομίαν τοῦ τείχους. Μεταξὺ τῶν ἀφαιρεθέντων χωμάτων εὐρίσκοντο πλίνθοι μεγάλου πάχους, πολλαὶ τῶν ὀπείων ἦσαν τελείως ἀπηνθρακωμέναι· ὁμοίως ἀνευρέθησαν τινὰ νομίσματα καὶ ἐλαχίστη ποσότης σκωρίας· τέλος πρὸς τὸ δ. μέρος κτιστὴ λεκάνη ἔχουσα σφῆ τὰ ἰχνη ὑελώσεως, συνείχετο δὲ αὕτη πρὸς τὸ ἔδαφος τοῦ κλιβάνου, ὅπερ ἦτο, φαίνεται, ἐπικλινές. Ἐξωθεν τοῦ τείχους, ἐφ' οὗ στηρίζεται ἡ θόλος τοῦ κλιβάνου, ἀνευρέθη μεγάλη ὀπή, σήμερον ἐκτισμένη, εἰς τὰ τοιχώματα δὲ αὐτῆς διατηροῦνται τὰ ἰχνη τῆς καύσεως· ἡ ὀπή αὕτη ἐξηγεῖ τὴν λειτουργίαν τοῦ κλιβάνου, ἦτοι τὴν περιστροφικὴν κίνησιν τῆς φλογός, ἣς ὁ καπνὸς ἐξήρχετο διὰ τῆς ὀπῆς ἐκεῖνης. Πάντα ταῦτα πείθουσιν, ὅτι ἔχομεν πρὸ ἡμῶν πιθανώτατα τὸ περίφημον Νομισματοκοπεῖον τῶν τορνεζίων, ἦτοι κλίβανον, ἐντὸς τοῦ ὀπείου ἐτίθεντο κατὰ στρώματα κύσιμος ὑλῆ καὶ φύλλα μετάλλου, ἅτινα τηρόμενα διωχθέντες εἰς τὴν λεκάνην, εἰς ἣν ἀπέληγε τὸ ἐπικλινές ἔδαφος τοῦ κλιβάνου, καὶ εἶτα δι' εἰδικοῦ ὀργάνου ἐξήγετο ἐκεῖθεν τὸ ἐν ῥευστῇ εἶ καταστάσει μέταλλον καὶ ἀπετίθετο εἰς δοχεῖα, ἐπόθεν ἐχύνετο εἰς τοὺς ἐτοίμους τύπους, δι' ὧν ἐγένετο ἡ ἀποτύπωσις καὶ ἡ εἰς νομίσματα κοπή.

Οὕτως ἡ ἐρευνα ἐπίστωσεν, ὅτι τὸ Χλουμουτζι ἔναρχα τῆς τειχοδομίας του, τῆς ἐπιμελοῦς τεχνοτροπίας του, ἣτις ἀναδεικνύει αὐτὸ μεμονωμένον διὰ τὴν μεγαλοπρέπειάν του γοθικὸν κτίσμα, ἀληθῶς μνημειώδες ἔργον διὰ τὴν φραγκοκρατηθεῖσαν Ἑλλάδα, καὶ τέλος ἐνεκὰ τῶν ἀνευρεθέντων ἐντὸς αὐτοῦ ἰχνῶν Νομισματοκοπείου εἶνε αὐτὸ τὸ κάστρον τοῦ Γοδοφρείδου Β' Βιλλαρδουίνου, εἰς τὴν κτίσιν τοῦ

ὁποίου τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως ἀφιερώνει ἑκατοντάδα στίχων (στ. 2625 - 2729), καὶ ὅτι τρῦτο δὲν πρέπει νὰ συγχέηται πρὸς τὸ κάστρον τῆς Γλαρέντζας. Τὸ κάστρον τοῦτο, οὔτινος διατηροῦνται μόνον αἱ δύο πύλαι, μέρος τοῦ ἐξωτερικοῦ τείχους καὶ ἠρειπωμένα μέρη τειχῶν ὑπεράνω τῆς ΝΑ. ἀκτῆς, ἔχει ἐντελῶς διάφορον τειχοδομίαν τῆς τοῦ Χλουμουτζίου, καὶ ἡ μελέτη τῶν ἑρειπίων του ἄγει εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἐπὶ τῶν φραγκικῶν χρόνων παρὰ «τὴν χώραν τῆς Γλαρέντζας» ὑπῆρχε μόνον πύργος μετὰ μικρᾶς περιοχῆς (τὰ εἰρεπία μόνον τὰ ὑπεράνω τῆς ἀκτῆς ἔχουσιν ὁμοίαν πρὸς τὸ Χλουμουτζι τειχοδομίαν), μετὰ δὲ τὴν κατάληψιν τῆς Γλαρέντζας ὑπὸ τοῦ Φραντζῆ (1420) ἐκτίσθη περίβολος, καὶ τὸ διασωθὲν τμήμα τοῦ ἐξωτερικοῦ τούτου τείχους εἶνε καθαρῶς βυζαντιακὸν κτίσμα μὲ πλίνθους καὶ τοὺς βυζαντιακοὺς πλινθίνους ὀδόντας ἐκκτέρωθεν τοῦ τοξοειδοῦς παραθύρου.

Τὸνναντίον τειχοδομίαν ὁμοίαν πρὸς τὸ Χλουμουτζι ἔχει τὸ ἠρειπωμένον φρούριον τοῦ Κατακώλου Ποντικοκάστρου (Beauvoîr), οὔτινος ἡ πύλη ἔχει ἀκριβῶς ὁμοίαν στέγην πρὸς τὴν στέγην τῆς μεγάλης στοᾶς τοῦ Χλουμουτζίου, ἐν ᾧ ἡ τειχοδομία τοῦ διασωθέντος πύργου τοῦ Ποντικοκάστρου εἶνε ὁμοία πρὸς τὴν τειχοδομίαν τῆς Ἁγίας Σοφίας τῆς Ἀνδραβίδας, πρὸς ἣν ὁ Traquaîr ἠθέλησε νὰ παραβάλλῃ τὸ ἐντελῶς διάφορον τειχοδομίαν ἔχον τμήμα τοῦ τείχους τῆς Γλαρέντζας.

Ἀνδραβίδα. Ἐντὸς τοῦ σημερινοῦ χωρίου διασώζεται μόνον τὸ Ἱερόν τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἁγίας Σοφίας, κατὰ γοθικὸν τρόπον ἐκτισμένον· διὰ σκαφικῆς ἐρεύνης προσδιωρίσθη τὸ ὅλον κτίσμα καὶ ἐγένετο ἡ ἀκριβὴς κάτοψις τοῦ ναοῦ. Ἡ Ἁγία Σοφία εἶνε μεγαλοπρεπὲς γοθικὸν κτίσμα διὰ σταυροθολίων ἀστεγασμένον, εἶχε δὲ πλουσιωτάτην διακόσμησιν, ὡς δηλοῦται ἐκ τῶν διακρινομένων εἰς ἐτι διακοσμήσεων κατὰ τὰς ἐν τῇ κορυφῇ διαστυρώσεις τῶν σταυροθολίων, τῶν κιονοκράνων τῶν παραστάδων, εἰς αἷς ἀπολήγουσι τὰ σταυροθόλια, καὶ τῶν ζωνῶν, αἵτινες περιθέουσι τοὺς τοίχους· οἱ τοῖχοι οὔτοι ἐξωτερικῶς παρουσιάζουσι τὸ τέλειον δείγμα τῆς κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἀναπτυχθείσης φραγκοβυζαντιακῆς τειχοδομίας. — Ἐπὶ τῆς θέσεως, ἐνθα λέγεται ὅτι ἐκείντο οἱ δύο μεγάλοι ναοί, ὁ τοῦ Ἁγίου Στεφάνου καὶ ὁ τοῦ Ἁγίου Ἰακώβου, μετὰ τοῦ ξενῶνος καὶ τοῦ μαυσωλαίου τῶν Βιλλαρδουίνων, ἐνηργήθη μόνον δοκιμαστικὴ ἔρευνα, ἥτις ἀπέδειξεν, ὅτι εἰς βάθος 1.50—2 μ. εὕρισκονται ἰσχυροὶ τοῖχοι. Τοῦτο δ' ἄλλως καταφαίνεται καὶ ἐκ τῶν μεγάλων λαξευτῶν πωρίνων λίθων τῶν χρησιμοποιηθέντων διὰ τὰς πλησίον οἰκοδομὰς καὶ ληφθέντων ἐκ τῆς περιοχῆς ἐκείνης. Τοῖχοι ἰσχυροὶ ὁμοιοὶ τῶν ἀνωτέρω διακρίνονται καὶ ἐντὸς ὁμοίου βάθους φρεσάτων, ἅτινα οἱ χωρικοὶ ἔχουσιν ἀνοίξει καθ' ὅλην τὴν ἀπὸ τῆς Ἁγίας Σοφίας μέχρι τῆς θέσεως Βάρα ἑκτασιν, δηλαδὴ εἰς ἀκτῖνα δύο περίπου χιλιομέτρων, ὅπου καὶ θὰ ἐξεταίνεται ἡ φραγκικὴ πόλις, ἡ καταχωσθεῖσα πιθκνῶτα ἐξ ἐπιχωματώσεων ἀπὸ τοῦ μόλις ἀπέχοντος πελοποννησιακοῦ Πηνειοῦ. Καθ' ὅλην τὴν ἑκτασιν ταύτην εὕρισκεται πλῆθος κεράμων καὶ πλίνθων, δύναται δὲ ὁ διερχόμενος διὰ τοῦ σιδηροδρόμου τὸ ἀπὸ Ἀνδραβίδας εἰς Λεχαινὰ διάστημα νὰ ἴδῃ ἐκκτέρωθεν τῆς γραμμῆς σωροῦς τοιαύτων σχηματιζομένους ὑπὸ τῶν κατ' ἔτος καθαριζόντων τοὺς ἀγροὺς χωρικῶν. Συστηματικὴ ἔρευνα τοῦ μέρους τούτου θὰ παρουσιάσῃ νεκρόπολιν μεγίστης ἐκτάσεως καὶ σπουδαιότητος διὰ τὸν βίον τοῦ Μορέως. Ἐπὶ τῆς θέσεως Βάρα ἐνηργήθη σκαφικὴ ἔρευνα καὶ ἀπεκαλύφθη μαυσωλεῖον μὲ ὑπόγειον στοάν, ἧς ἡ ἐπίπεδος ὀροφή βραστάζεται ὑπὸ δώδεκα κτιστῶν κίωνων· τὸ δάπεδον τοῦ μαυσωλαίου διατηρεῖ τὰ ἴχνη τῆς διὰ μαρμάρων ἀπιστώσεως, οἱ δὲ τοῖχοι ἦσαν δι' ὀρθομαρμαρώσεως ἀπανθευμένοι.

Μετὰ τὴν ἐν Ἀνδραβίδᾳ ἔρευναν ἐγένετο μελέτη τῶν ἐν τῇ περιοχῇ τῆς Ἑλίδος φραγκοβυζαντιακῶν κτισμάτων. Οὕτως ἐξετάσθησαν ἡ Μονὴ Βλαχερνῶν παρὰ τὴν Κυλλήνην, ἧς τὸ Καθολικὸν εἶνε σπανιωτάτου τύπου Βασιλικῆ βυζαντιακῆ μετὰ τὴν φραγκικὴν προσθήκην τοῦ νάρθηκος, δεξιὰ δὲ αὐτοῦ εἶνε ὁ περιφνημος τάφος ὁ κακῶς ἀποδιδόμενος εἰς τὸν αὐτοκράτορα Ροβέρτον, πράγματι δὲ ἀνήκων εἰς εὐπατρίδην, οὗτινος τὸ ὄνομα μετὰ τοῦ οἰκοσήμεου ὑπάρχει ἐπὶ ἐρυθρωποῦ λίθου, ἔχοντος τὸ μέγεθος τοῦ τάφου καὶ ἐντατοιχισμένου σήμερον ἐπὶ τῆς μάνδρας τῆς στηριζομένης ἐπὶ τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ. Τὰ γράμματα τῆς πλακῆς εἶνε ἐφθαρμένα, ἀλλ' ἀναγινώσκονται σαφέστατα αἱ λέξεις *Hic... jacet Rilius Suiri... qui habitavit Nueur... iis* (;) Ἐπὶ δὲ τῶν τοίχων τοῦ ναοῦ, ἐχόντων ἀξιολογωτάτην κεραμοπλαστικὴν διακόσμησιν, εἶνε ἐντατοιχισμένα σπουδαιότατα βυζαντιακὰ ἢ φραγκικὰ ἀνάγλυφα. Ὁμοίως ἐξετάσθη ἡ Καθολικὴ τῆς Γαστούνης, βυζαντιακὸς τρουλλωτὸς ναὸς μετὰ σπανιωτάτην κεραμοπλαστικὴν διακόσμησιν ἐντὸς δ' αὐτοῦ ἐπιγραφή τοῦ 1702 ἀναγράφει τὰ τῆς ἀνιστορήσεως — μόνον ἐπὶ τοῦ νάρθηκος διασώζονται τοιχογραφίαι — ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Ὡλέτης Ἰωαννικίου Νεύρου. Ὁμοίου τύπου, ἀνευ κεραμοπλαστικῶν διακοσμήσεων, ναὸς εὐρίσκεται παρὰ τὴν Ἀμαλιάδα, ἡ Φραγκαβίλλα· αἱ φραγκικαὶ προσθήκαι εἶνε ἐλάχισται, διασώζει δὲ μεταγενεστέρως τοιχογραφίας καὶ ἐπιγραφάς. Φραγκοβυζαντιακὸν κτίσμα κατ' ἐξοχὴν εἶνε ἡ παρὰ τὸν σταθμὸν Μυρτιᾶς Μονὴ Σκαφιδιάς. Οἱ κατὰ τὸ ἱερόν μόνον καὶ τμήματα τῶν μακρῶν πλευρῶν τοῖχοι ἔχουσιν ὁμοίαν τοιχοδομίαν πρὸς τὴν τῆς Ἁγίας Σοφίας τῆς Ἀνδραβίδας· ζώνη μαρμαρίνη, τῆς μέσης ἀψίδος ἔχει ἀξιολόγους ἐπιπεδογλύφους διακοσμήσεις· ὁ ἀνακαινισθεὶς σήμερον ναὸς ἔχει κακότεχνον σχῆμα Βασιλικῆς, καὶ μόνον ὁ νάρθηξ διασώζεται μετὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ περιστύλου· ἐντὸς δὲ τοῦ νάρθηκος διασώζονται χαρακτηριστικώτατα πικραστάσεις, πολύτιμοι διὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς μοναστικῆς ἀγιογραφίας.

Τέλος ἐξετάσθησαν αἱ Καλάμαι καὶ ἡ Κορώνη. Περὶ τῶν κάστρων καὶ τῶν ναῶν αὐτῶν θά γείνη λόγος προσεχῶς ἐν τῷ Νέῳ Ἑλληνομνήμονι, ὅπου θά ἐκτεθῶσι καὶ τὰ ποτελέσματα τῶν ἐνεργουμένων ὑπὸ τοῦ κ. Σωτηρίου ἐν τῇ νησίδι τοῦ Ἰλισσοῦ ἀνασκαφῶν.

— Ὁ διευθυντὴς τῶν Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους κ. Ι. Βλαχογιάννης ὑπέβαλεν εἰς τὸ ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας ἔκθεσιν τῶν ἐν αὐτοῖς πεπραγμένων ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτῶν μέχρι τέλους τοῦ 1916.

Ἐκ τῆς ἐκθέσεως ταύτης, ἐν ἧ' ἐμφαίνεται πόσον ἀξία προσοχῆς, σπουδαία καὶ σοβαρὰ ἐργασία ἔγεινεν, ἀποσπῶμεν τὰ κάτωθι ἐνδιαφέροντα.

Ἀφοῦ κκτηρίσθη τὸ προσωπικὸν διὰ διορισμοῦ τοῦ διευθυντοῦ καὶ τῶν ταξινόμων καὶ ἐγκατέστησαν τὰ γραφεῖα προχείρως εἰς τὰ ὑπόγεια τῆς Συναίας Ἀκαδημίας, μετὰ κατάλληλον διασκευὴν αὐτῶν ἤρχισεν ἡ συλλογὴ καὶ ἔρευνα τῶν ἀπενταχοῦ ἐγκατεσπαρμένων ἱστορικῶν ἐγγράφων.

Καὶ πρῶτον ἔρευνᾶ ἐγένετο ἐν Ἰθρᾷ, Σπέτσαις καὶ Πρεβέζῃ, ἐνθα κατὰ πληροφρορίας εὐρίσκοντο ἱστορικὰ ἔγγραφα καὶ ἐκινδύνευον ἐξ ἀμελείας νὰ καταστραφῶσι. Δυστυχῶς ἡ πρώτη αὕτη ἐνέργεια οὐδὲν ἀποτέλεσμα ἔφερε, διότι ἐν Ἰθρᾷ μὲν ἰδιώτης προλαβὼν παρέλαβε τὰ εὐρεθέντα, τὰ δὲ τῶν Σπετσῶν εἶχον ἀποσταλῆ εἰς Ἀθήνας καὶ ἐπωλήθησαν εἰς ἰδιώτην πρὸ τῆς ἰδρύσεως τῶν Γενικῶν Ἀρχείων, ἐν Πρεβέζῃ δὲ οἱ κάτοχοι ἠρνήθησαν νὰ προσφέρωσι τὰ εὐρεθέντα εἰς τὰ Γενικά Ἀρχεῖα.

Τὰ πρῶτα ἔγγραφα, ἅτινα ἀπετέθησαν εἰς τὰς ἀποθήκας τῶν Γενικῶν Ἀρχείων, ἦσαν τὰ ἱστορικὰ τοῦ ἀρχείου τοῦ ὑπουργείου Παιδείας, ὧν μέρος εὐρέθη σπηρόμενον εἰς ὑπόγειον δωμάτιον τῆς Μαρασλείου Ἀκαδημίας. Μεταξὺ δὲ τούτων εὐρέθησαν εὐτυχῶς· καὶ τὰ ἔγγραφα τῆς οἰκοδομῆς τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου·

Ἐν τῷ μεταξὺ ἐγένοντο ἐνέργειαι ἐν Κρήτῃ πρὸς διάσωσιν τοῦ ἱστορικοῦ ἀρχείου τῆς ἐν τῇ νήσῳ ἐπανάστασεως τοῦ 1821, φυλασσομένου τέως ὑπὸ τῆς Κρητικῆς Κυβερνήσεως. Ἀλλὰ δυστυχῶς τοῦτο εἶχε θανεισθῆ εἰς ἰδιώτας πρὸς μελέτην καὶ δὲν ἐπεστρέφη· οὕτω δὲ ἡ ἐνέργεια αὕτη ἔμεινεν ἄνευ ἀποτελέσματος.

Προχωροῦσης τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν ἀποθηκῶν ἐζητήθη ἡ παραλαβὴ τοῦ ἱστορικοῦ τμήματος τοῦ ἀρχείου τοῦ Ἰπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν, ἧτις ἀγκριθεῖσα ἐπραγματοποιήθη κανονικῶς μέχρις Ὀκτωβρίου τοῦ 1915.

Ἐπ' ἰσῆς ἐζητήθη καὶ ἐπετεύχθη παρὰ τῆς Εἰσαγγελίας τῶν ἐν Ἀθήναις Ἐφεσίων ἡ πρόσκτησις χειρογράφου κώδικος τοῦ Ἀθηναίου νοταρίου Παναγῆ Πούλου, σωζομένου ἐν τῷ ἀρχεῖῳ αὐτῆς, ὡς καὶ ἑτέρων νοταριακῶν κωδίκων, φυλασσομένων ἐν τῷ συμβολαιογραφείῳ Βοζίκη.

Ἠγοράσθησαν διάφορα χειρογραφα, διατηρήσθησαν δελτία καὶ βιβλία ταξινομήσεως ὡς καὶ τμήμαχ χειρογράφων, βαθμηδὸν πλουτιζόμενον δι' ἀγορῶν καὶ δωρεῶν· μὴ ἐπαρκούντος δὲ τοῦ χώρου, κατελήφθησαν καὶ μετεσκευάσθησαν εἰς χρυσοῦς αἰθούσας τμήματα τῶν διαδρόμων ἐν τοῖς ὑπογείοις τῆς Ἀκαδημίας. Ἀλλὰ τῶρα ἐνεκεν οἰκονομικῶν λόγων περιορίσθη πᾶσα δαπάνη εἰς τὸ ἐλάχιστον, καὶ ὡς ἐκ τούτου ἀνεστάλη καὶ ἡ ἀγορὰ ἐγγράφων καὶ χειρογράφων.

Ἐπ' ἰσῆς ἐπετεύχθη ἡ παραχώρησις τοῦ ἐν τοῖς ὑπογείοις τοῦ Πολυτεχνείου σηπομένου πρὸ ἐτῶν ἱστορικοῦ τμήματος τοῦ ἀρχείου τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐσωτερικῶν, ἀλλ' ἡ παραλαβὴ αὐτοῦ δὲν ἤρχισεν ἀκόμη. Ἡ κατάστασις αὐτοῦ ἐμπνέει φρίκην διὰ τὴν ἐγκατάλειψιν καὶ τὴν πλήρη σχεδὸν καταστροφὴν.

Μετὰ μακρᾶς ἐρεῦνης ἀνευρέθησαν εἰς τὸ ἀρχεῖον τοῦ Ἐλεγκτικοῦ Συνεδρίου τριάκοντα ἐννέα χειρογραφα δημόσια βιβλία τῶν χρόνων τῆς Ἐπανάστασεως, λείψανα σκουδάλια τοῦ κατστραφέντος ἀρχείου τοῦ Ἰεσοῦ Ἀγῶνος, ὡς καὶ ἑτερα ἑκατὸν ἐνδεκα μεταγενέστερα τῶν ἐτῶν 1821 - 71.

Ἐπίσης ἐζητήθη ἡ παραλαβὴ τῶν ἀρχείων τῶν Κρητικῶν Βουλῶν καὶ τῆς Ἀυτονόμου Ἠπείρου, ἀλλ' οὐδὲν μέχρι τοῦδε ἐπετεύχθη.

Νῦν δύο ἐκκρεμῆ ζητήματα ἀπασχολοῦσι τὴν διεύθυνσιν τῶν Γενικῶν Ἀρχείων. Καὶ πρῶτον ἡ ἄνευ τῆς ἀδείας αὐτῆς ἐκποίησις ἀχρήστου χάρτου τῶν διαφόρων ἀρχείων καὶ δημοσίων γραφείων, καὶ δεῦτερον ἡ λήξις τῆς προθεσμίας πρὸς δῆλωσιν ἐγγράφων δημοσίου χαρακτῆρος ὑπὸ ἰδιωτῶν ἄνευ οὐδεμιᾶς δηλώσεως τοιούτων ἐγγράφων.

Πλείστα ὑπολείπονται ἀκόμη νὰ γείνωσιν. Ὁ ἀείμνηστος Ι. Καποδίστριας εἶχεν ἰδρύσει γενικὸν Ἀρχειοφυλακεῖον, εἰς ὃ παρεπέμποντο τὰ διακπεραιούμενα ἔγγραφα. Καταργηθέντος τούτου, τὸ ἀρχεῖον τοῦ Ἀγῶνος ὡς καὶ τὸ Καποδιστριακὸν παρεδόθησαν εἰς τὸ Ἐλεγκτικὸν Συνέδριον. Ἀλλὰ συστηματικὴ ἐργασία πρὸς διατήρησιν τοῦ δημοσίου ἀρχείου οὐδεμίαν ἔκτοτε ἔγεινε μέχρι τῆς ἰδρύσεως τῶν Γενικῶν Ἀρχείων κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1914. Τούναντίον μεγίστη ἀδιαφορία καὶ ἀμέλεια ἐπεκράτησε. Τὸ ἀρχεῖον τοῦ Ἀγῶνος καὶ τὸ Καποδιστριακὸν κατεστράφησαν διαμελισθέντα καὶ πωληθέντα μετὰ τὴν ὁκτῶν, καὶ μικρὸν μόνον ποσὸν αὐτῶν διεσώθη.

Ἡ ὑπηρεσία τῶν Γενικῶν Ἀρχείων, μετὰ ζήλου ἐργαζομένη, προσπαθεῖ νὰ προλάβῃ τοῦλάχιστον τὴν ἐξακολουθοῦσαν καταστροφὴν καὶ ἐλπίζει νὰ διασώσῃ μὲν ἀφ' ἑνὸς τὰ εὐρισκόμενα ὑπολείμματα τῆς ἱστορίας τῶν πρώτων δεκαετηρίδων τοῦ Κράτους, νὰ νηκκόψῃ δὲ καὶ μὲν κινώσῃ τοῦ λοιποῦ πάντα τοιοῦτον κίνδυνον.

— Ὑπὸ τοῦ ὑπουργοῦ τῆς Παιδείας Σπυρ. Π. Λάμπρου ἀπεφασίσθη κατ' Ὀκτώβριον τοῦ 1916 ἡ στερῆσις τῆς μητροπόλεως τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου, τῆς ἐν Ἄρτῃ Παρηγορίτσας. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐνεκρίθη πίστωσις διςχιλιόδραχμος, καὶ ἀπεστάλη εἰς Ἄρτην ὁ ἐπὶ τῆς ἀναστηλώσεως τῶν ἀρχαίων μνημείων ἀρχιτέκτων κ. Ἀναστάσιος Ὀρλάνδος. Ἡ στερῆσις ἀφέωρα α') εἰς τὴν καθάρσιν τῆς στέγης τοῦ ναοῦ ἀπὸ τῆς ἀφθόνου παρασίτου φυτείας, ἣτις εἶχεν ἀναπτυχθῆ ἐπ' αὐτῆς, καὶ εἰς τὴν παρεμπόδιον τῆς περαιτέρας εἰσροῆς ὀμβρίων ὑδάτων, πολλαχοῦ διακλυσάντων τὸ συνθετικὸν κονίωμα τῶν θόλων, β') εἰς τὴν κατασκευὴν ξυλίνων, βυζαντιακοῦ τύπου, παραθύρων πρὸς φράξιν τῶν μεγάλων τριγωνιδῶν ἀνοιγμάτων τοῦ ἄνω ὀρόφου, δι' ὧν σμήνη κορωνῶν εἰσερχόμενα κατερρύπκινον καὶ ἄλλως ἐβλαπτον τὸν ναὸν καὶ γ') εἰς τὴν ὑποστήριξιν τοῦ κεντρικοῦ τρούλλου δι' ἀνακατασκευῆς τοῦ ἐλλείποντος ὀγδόου αὐτοῦ στηρίγματος, ἧτοι δύο ἐπαλλήλων κιόνων. Ἐκ τῶν εἰρημένων ἐργασιῶν ὁ μεταξὺ κηρυχθεὶς ἀποκλεισμός μόνον τῆς πρώτης καὶ ἐν μέρει τῆς δευτέρας ἐπέτρεψε τὴν ἐκτέλεσιν διότι κατεσκευάσθησαν μὲν τὰ θελοστάσια τῶν παραθύρων πάντα, ἀλλὰ δὲν κατωρθώθη καὶ ἡ τοποθέτησις αὐτῶν, ἀναδληθεῖσα εἰς εὐθετώτερον χρόνον.

Σὺν τῇ ἐπισκευῇ ἔδωκε καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ μελέτη καὶ σχεδίασις τοῦ σπουδαίου τούτου μνημείου, οὔτινος γνωστὴ μέχρι τοῦδε ἦτο ἡ τοῦ πρώτου ὀρόφου κάτοψις. Ἐκ τῶν νέων σχεδίων σπουδαίον εἶνε μάλιστα ἡ κατακόρυφος τομὴ τοῦ ναοῦ, μόνη αὐτῆ οὖσα ἱκανὴ νὰ παράσχω σαφῆ ἔννοιαν τῆς χάριτος τῆς ἐσωτερικῆς διασκευῆς καὶ τοῦ τολμηροτάτου τρόπου στηρίξεως τοῦ τρούλλου δι' ἐπαλλήλων ἐπεξεχόντων κιόνων. Οὐχ ἦττον δ' ἐνδιαφέρουσα εἶνε καὶ ἡ ἐριζοντίως διὰ τοῦ δευτέρου ὀρόφου σχεδιασθεῖσα τομὴ καὶ ἡ τῶν ἐξ θόλων τοῦ ναοῦ, τὰ ἱερογγραφήματα τῶν τριῶν ἐξωτερικῶν ὄψεων καὶ αἱ λεπτομέρειαι τῶν τε κιονοκράνων τῶν βασιζόντων τὸν ὑπὲρ τὴν εἰσοδὸν θόλον καὶ τῶν χωρισμάτων τῶν διλόθων καὶ τριλόθων παραθύρων. Ἀξίς δὲ τέλος μνείας εἶνε καὶ ἡ εἰς φυσικὸν μέγεθος ἀντιγραφὴ τῆς ὑπὲρ τὴν βασιλείον πύλην μαρμαρίνης ἀναγλύπτου ἐπιγραφῆς τοῦ Κομνηνοῦ Δούκα μετὰ τῶν περιβαλλουσῶν αὐτὴν μικρογλαφύρων παραστάσεων. Εἰδικὴν μονογραφεῖαν περὶ Παρηγορίτσας καὶ δημοσιεύσῃ προσεχῶς ὁ κ. Ὀρλάνδος.

— Ὁ ὑπουργὸς τῆς Παιδείας Σπυρ. Π. Λάμπρος ἀπέστειλε τῇ 22 Ὀκτωβρίου 1916 πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς τοῦ Κράτους τὴν κάτωθι ἐγκύκλιον

« Ἐχοντες ὑπ' ὄψει τὴν μέχρι τοῦδε ὑπὸ τὴν πρόφασιν ἀνακαινίσεων καὶ κακῶς ἐννοουμένου καλλωπισμοῦ συντελουμένην καταστροφὴν τῶν μεσαιωνικῶν μνημείων καὶ ἰδίᾳ τῶν ἐν Ἑλλάδι βυζαντιακῶν ναῶν, παρακαλοῦμεν ὑμᾶς, ὥπως συντελέσητε παντὶ σθένει εἰς τὴν διάσωσιν αὐτῶν, καταδεικνύοντες διὰ τῶν ὑφ' ὑμᾶς κληρικῶν καὶ ἐπιτρόπων τῶν ἱερῶν ναῶν, ὅτι ὀφείλομεν καὶ ἱερὰν ὑποχρέωσιν ἔχομεν τὰ μνημεῖα τῶν πατέρων ἡμῶν, ἅτινα διεσώθησαν μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν ἀπὸ τῆς καταστροφῆς παντοίων πολέμων καὶ τῶν θηώσεων ξένων κατακτητῶν, νὰ παραδώσωμεν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους ἄθικτα, συντηροῦντες καὶ σεβόμενοι ταῦτα ὡς ἱερὰ καὶ ἱστορικὰ κειμήλια τοῦ ἔθνους καὶ τῆς ἐκκλησίας.

«Ὡς τοιαῦτα μνημεῖα χαρακτηρίζονται παρ' ἡμῖν πάντα τὰ χριστιανικά κτίσματα τῆς χώρας ἀπὸ τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ χριστιανισμοῦ ἐν Ἑλλάδι μέχρι τῆς βασιλείας τοῦ Ὀθωνος, καὶ ὑποδιαιροῦνται εἰς μνημεῖα ἐνέχοντα καὶ ἀρχαιολογικὴν ἀξίαν, οἷα εἶνε τὰ πρὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων (1453) ἐκτισμένα καὶ διασώζοντα ἀναγλύφους παραστάσεις, τοιχογραφίας καὶ ἐπιγραφάς, καὶ εἰς μνημεῖα ἱστορικά, ὅποια εἶνε τὰ ἀπὸ τῆς ἀλώσεως μέχρι τῆς βασιλείας τοῦ Ὀθωνος (1833), τὰ πλουσιώτερον πολλάκις τῶν πρώτων διασώζοντα τὰς τοιχογραφίας τῶν καὶ τὰς ἐπιγραφάς, εἰς ἃ συμπεριλαμβάνονται καὶ τὰ τέμπλα καὶ ἐπὶ σανίδων εἰκόνες.

«Ἐὰν ἄνωτέρω μνημεῖα πλὴν τῆς θρησκευτικῆς αὐτῶν σημασίας καὶ τῆς καλλιτεχνικῆς πολλάκις ἀξίας εἶνε καὶ σπουδαία λείψανα, ἐν οἷς διασώζεται ἡ ἐνδυμολογία, ἡ διακόσμησις ἐνδυμάτων καὶ ἐπίπλων, καὶ ἄλλως δ' ἀξία διασώσεως διὰ πολλοὺς ἱστορικοὺς λόγους.

«Τὰ ἄνωτέρω ἐν συνόψει ἐκτεθέντα ἀρκοῦσιν, ἵνα κατανοηθῇ, ὅτι ἐπιβάλλεται εἰς πάντας ἡμᾶς ἵνα διατηρήσωμεν τὰ μνημεῖα ταῦτα ἄθικτα.

«Ὅθεν διὰ πᾶσαν ἐπισκευὴν ἔστω καὶ τὴν ἐλαχίστην εἰς τὰ τοιοῦτου εἶδους μνημεῖα παρακαλεῖται τοῦ λοιποῦ ἕκαστος τῶν Σ. Σ. ἀρχιερέων νὰ ὑποδείξῃ εἰς τοὺς ἐπιτρόπους τῶν ναῶν, ὅτι ὀφείλουσι νὰ πευθύνωνται πρὸς ἡμᾶς (Τμῆμα Α'), ὅπως δι' εἰδικῶν ἐδηγιῶν ὑποδεικνύωμεν τὸν καταλληλότερον τρόπον τῆς ἐπισκευῆς ἑκάστου μνημείου.

«Γενικῶς δὲ καὶ ἀπολύτως ἀπαγορεύεται ἀπὸ τῆς λήψεως τῆς παρούσης ἐγκυκλίου ἢ ἐπίχρισις δι' ἀσθέντου τῶν ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν τοίχων καὶ ἢ ἐπ' ἀλειψίς τοιχογραφιῶν, οἷαδὴποτε καὶ ἂν φαίνηται ἢ φθορὰ τῶν τοιχογραφιῶν εἰς τὰ ὄμματα τῶν ἐπιτρόπων, μὴ ὄντων πολλάκις εἰς θέσιν νὰ ἐκτιμῆσωσι τὴν καλλιτεχνικὴν καὶ ἱστορικὴν ἀξίαν τῶν ἀνακαινιστέων μνημείων.

«Ὅμοίως ἀπαγορεύεται ἄνευ τακτικῆς ἡμετέρας ἀδείας ἢ ἐξ ἠρειπωμένων μεσαιωνικῶν κτιρίων μεταφορὰ βλικῶν ἔστω καὶ πρὸς οἰκοδομὴν νέων ἐκκλησιῶν, ὡς ἐγένετο μέχρι τοῦδε καὶ ἐξακολουθεῖ δυστυχῶς πολλαχοῦ τοῦ κράτους νὰ γίνηται.

«Ταλασφόρον δὲ μέσον πρὸς τήρησιν τῶν ἄνωτέρω, μάλιστα δὲ πρὸς διάσωσιν τῶν τοιχογραφιῶν, θεωροῦμεν νὰ γνωσθῇ εἰς τε τοὺς κληρικοὺς, τοὺς ἐπιτρόπους καὶ τὸ ἐκκλησίασμα ὁ χαρακτηρισμὸς ὡς ἱεροσυλίας, πάσης φθορᾶς ἢ μεταβολῆς τῶν ὑπὸ τῶν πατέρων ἡμῶν παραδεδομένων ἀγίων εἰκόνων καὶ χριστιανικῶν μνημείων.»

—Τῆ 24 Μαρτίου ὑπεβλήθη εἰς τὴν Α. Μ. τὸν Βασιλέα ἡ ἐξῆς ἐκθεσις τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου περὶ τοῦ πανηγυρισμοῦ τῆς 25 Μαρτίου 1921·

«*Μεγαλειότατε,*

«Μετὰ τέσσαρα ἔτη συμπληροῦται εἰς αἰῶν ἀπὸ τοῦ χρόνου καθ' ὃν μετὰ μακράκινα δουλείαν ἢ ἐξέγερσις τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἠγάγεον εἰς τὴν παλιγγενεσίαν. Τὴν 25 Μαρτίου 1921 θὰ ἑορτάσωσιν οἱ Πανέλληνες τὴν μεγάλην ἡμέραν καθ' ἣν ἐτίθησαν τὰ θεμέλια τῆς ἰδρύσεως κράτους ἑλληνικοῦ ἐλευθέρου, ἀξυζηθέντος μὲν ἕκτοτε διὰ τῆς μετ' αὐτοῦ ἐνώσεως καὶ ἄλλων Ἑλλήνων ἀδελφῶν, μέλλοντος δὲ νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ὁ πυρὴν πρὸς συγκρότησιν ἐνιαίας μεγάλης Ἑλλάδος ὑπὸ τὸ σκῆπτρον τῆς Ἑμετέρας Μεγαλειότητος.

«Τοιαύτη ἀμφιστηρις δὲν ἀρκεῖ νὰ πανηγυρισθῇ ἀπλῶς διὰ τῶν τυπικῶν ἐνικυ-

των μνημοσύνων εορτών, καθ' ὅς ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ὑψώνει τὰς χεῖρας εὐγνώμων πρὸς τὸν Ἰψιστὸν ἐπὶ τῇ ἀπολυτρώσει καὶ διατρανώνει τὰς εὐχαριστίας αὐτοῦ πρὸς τοὺς ἀγωνισαμένους ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας. Ἰψιστὸν ἔθνικόν καθήκον ἐπιβάλλει γὰ εὖρη ἢ 25 Μαρτίου 1921 ἡμᾶς ἐτοίμους, ὅπως πανηγυρίσωμεν ἐν μέσῳ ἡμῶν καὶ κηρύξωμεν ἅμα εἰς σύμπαντα τὸν πεπολιτισμένον κόσμον τὸ μεγαλεῖον τῆς ἡμέρας τῆς ἀναστάσεως διὰ μνημίων μνημείων καὶ ἔργων ἀνκεφαλαιούντων τοὺς ἀθλοὺς καὶ τὰς θυσίας τοῦ παρελθόντος καὶ προσιωπιζομένων αἰσίως τὸ μέλλον.

«Πανελληνίον ἡρώιον ἐν ἐπιφανεῖ μέρει τῶν Ἀθηνῶν ἰδρυόμενον, ἀναμνηστικὸν μνημεῖον ἐν τῷ περιδόλῳ τῆς ἱερᾶς μονῆς τῆς Ἀγίας Λαύρας, τοπικὰ μνημεῖα ἐν ταῖς πεδίσις ἐνδόξων μαχῶν, ἰδρυσις ἀνδριάντων καὶ προτομῶν, στατιστικαί, ἱστορικαί, λαογραφικαί καὶ ἄλλαι παντοδαεὶ δημοσιεύσεις, σαφηνίζουσαι τὰ κατὰ τὴν μεγάλην ἐπανάστασιν καὶ τὰ ἐντὸς τῆς πρώτης ἀπὸ τῆς ἀπελευθερώσεως ἑκατονταετίας τελεσθέντα, ἢ ἐκδοσις μεγάλου ἱστορικοῦ λεξικοῦ ἀποθησαυρίζοντος τὸν γλωσσικὸν πλοῦτον τῆς διὰ τῶν αἰώνων ἀθανάτου ἑλληνικῆς γλώσσης; λογοτεχνικὰ καὶ καλλιτεχνικὰ ἔργα κλαίζοντα τὸν ἥρωισμόν καὶ τὰ μαρτύρια, δι' ὧν ἐπετεύχθη ἢ πηλιγγενεσία καὶ ἐμεγαλύνθη κατόπιν ἢ Ἑλλάς, θέλουσιν ἀποδείξει, ὅτι τὸ ἔθνος σύμπαν, τὸ ἀπανταχοῦ γῆς δισκαδασμένον, γινώσκει γὰ προσφέρει ψῆρον εὐγνωμοσύνης εἰς τοὺς δημιουργοὺς τῆς ἐλευθερίας καὶ τοὺς ἐργάτας τῆς ἔθνικῆς προόδου.

«Οὐδὲ πρέπει γὰρ περιορισθῶμεν εἰς τὴν τοιαύτην ἐκδήλωσιν εὐγνωμοσύνης πρὸς τοὺς ἐλευθερωτὰς καὶ τοὺς ἔθνικοὺς ἐργάτας, ἀλλὰ καὶ, συνάπτοντες μετ' αὐτῆς οἶονεὶ τὸ μέγα πρόγραμμα τοῦ μέλλοντος, ὀφείλομεν συνάμα γὰ ἐπιδείξωμεν μὲν δι' εορτῶν, ἀγώνων καὶ τοπικῶν καὶ διεθνῶν συνεδρίων καθ' ὅλον τὸ ἀμφιετηρικὸν ἔτος τὴν ἀλληλεγγύην τοῦ Ἑλληνικοῦ μετὰ τῶν πεπολιτισμένων ἔθνων, γὰρ στήσωμεν δὲ καὶ τοὺς θεμελίους εὐεργετικῶν μεγάλων ἔργων κοινωνικῆς προνοίας, ἔθνικῆς ἀναπλάσεως καὶ τελεσφόρου πατριωτικῆς ἀνεργείας.

«Ἡ μέριμνα περὶ τοιοῦτου πανηγυρισμοῦ τῆς ἔθνικῆς εορτῆς τῆς 25 Μαρτίου 1921 καὶ τοιαύτης ἐπὶ τῇ ἀμφιετηρίδι τῆς πηλιγγενεσίας κηρύξεως εὐαιώνου ἔθνικοῦ προγράμματος, διατρανουμένη ἐν ἡμέραις παροδικῶν στενοχωριῶν, εὐελπιστοῦμεν, ὅτι θὰ τονώσῃ δι' ἀνάσεως θάρρους τὴν ἔθνικὴν ψυχὴν καὶ θὰ ἐπιρρώσῃ τὴν ἐπὶ τὸ μέλλον τῆς πατρίδος καὶ τὴν ἀθανασίαν τῆς Ἑλλάδος ἀκράδαντον πίστιν ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ Βασιλέως τῶν Ἑλλήνων.

«Εἰς ταῦτα πεποιθότες, ὑποβάλλομεν εὐλαβῶς εἰς τὴν Ἰμετέραν Μεγαλειότητα πρὸς ὑπογραφήν τὸ ἀκόλουθον Νομοθετικὸν διάταγμα.

«Τῆς Ἰμετέρας Μεγαλειότητος πιστοὶ ὑπήκοοι καὶ εὐπειθέστατοι θεράποντες

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 24 Μαρτίου 1917.

Τὸ Ἰπουργικὸν Συμβούλιον

Ὁ Πρόεδρος

Σπυρ. Π. Λάμπρος.

Τὰ μέλη

Ε. Ζαλονώστας, Μενέλαος Γ. Σουλτάνης, Α. Τσέλος, Σωκρ. Γ. Τζαννετοπούλας, Ν. Χ. Ἀποστολίδης, Γ. Χατζόπουλος, Γ. Γ. Δαμιανός, Ἐπ. Χαρίλαος.

Ἐπὶ τούτοις δ' ἡ Α. Μ. ὁ Βασιλεὺς, εὐδοκήσας νὰ ἐγκρίνη τὰ διὰ τῆς ἀνωτέρω ἐκθέσεως ἐκτιθέμενα, εὐηρεστήθη νὰ ὑπογράψῃ τὸ κάτωθι Νομοθετικὸν διατάγμα, ἀναγνωσθὲν ὑπὸ τοῦ Προέδρου τῆς Κυβερνήσεως τῇ 25 Μαρτίου ἀπὸ τοῦ βήματος τοῦ Πανεπιστημίου·

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ

ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Ἐπιτάσει τοῦ Ἡμετέρου Ἰπουργικοῦ Συμβουλίου ἀπεφασίσαντες καὶ διατάσσομεν τάδε·

Ἐπιτρέπομεν τὴν σύστασιν ἐιδικῆς ἐπιτροπείας ὑπὸ τὴν Ἡμετέραν προεδρίαν, ὅπως προδῇ εἰς συλλογὴν πανελληνίων ἐράνων, ἀποδοχὴν γενικῶν ἢ ἐιδικῶν χορηγιῶν καὶ ἐκτέλεσιν ἔργων καὶ ἐορτῶν χάριν πανηγυρισμοῦ τῆς ἐκατοστῆς ἀμνηριδίου τῆς παλιγγενεσίας ἐν ἔτει 1921.

Ἐὰ ἐκτελεσθησόμενα εἶσονται ἡ Ἱδρυσις Πανελληνίου ἱεροῦ ἐν ἐπιφανεῖ μέρει τῶν Ἀθηνῶν, ἀναμνηστικοῦ μνημείου ἐν τῇ περιθόλῳ τῆς ἱερᾶς μονῆς τῆς ἀγίας Ἀκύρας, τοπικῶν μνημείων ἐν ταῖς πεδίοις ἐνδόξων μαχῶν, ἀνδριάντων καὶ προτομῶν, ἢ ἐκδοσις μεγάλου ἱστορικοῦ λεξικοῦ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ στατιστικῶν, ἱστορικῶν, λαογραφικῶν καὶ παντοίων ἄλλων δημοσιεύσεων σαφηνίζουσῶν τὰ κατὰ τὴν μεγάλην ἐπανάστασιν καὶ τὰ ἐντὸς τῆς πρώτης ἀπὸ τῆς ἀπελευθερώσεως ἐκατονταετίας τελεσθέντα, ἢ διὰ διαγωνισμῶν ἢ ἄλλως δημιουργία λογοτεχνικῶν καὶ καλλιτεχνικῶν ἔργων, κλειζόντων τὸν ἥρωισμὸν καὶ τὰ μαρτύρια δι' ὧν ἐπετεύχθη ἡ παλιγγενεσία καὶ ἐμεγαλύνθη ἡ Ἑλλάς.

Ἡ αὐτὴ ἐπιτροπεία θέλει μεριμνήσει ἀπ' εὐθείας δι' ἰδίων ἐπιτροπειῶν περὶ ἐορτῶν, ἀγῶνων καὶ τοπικῶν καὶ διεθνῶν συνεδρίων καθ' ἕλον τὸ ἀμφιετηρικὸν ἔτος 1921 καὶ περὶ εὐρέσεως πόρων καὶ παρασκευῆς τῶν θεόντων πρὸς ἀναμνηστικὴν ἐπὶ τῇ ἐθνικῇ ἀμφιετηρίδι θεμελίωσιν μεγάλων ἔργων κοινωνικῆς προνοίας, ἐθνικῆς ἀναπλάσεως καὶ πατριωτικῆς ἐνεργείας.

Πλὴν τῶν ἐξ ἐράνων καὶ χορηγιῶν συγκομισθησομένων πόρων εἰς τὴν κατασθησομένην ἐπιτροπεῖαν θέλει χορηγηθῆ ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου ποσὸν δύο ἑκατομμυρίων δραχμῶν εἰς πέντε δόσεις, διακοσίων πενήκοντα μὲν χιλιάδων ἀναγραφομένων εἰς ἑκάτερον τῶν προϋπολογισμῶν τῶν ἐτῶν 1917 καὶ 1918, πεντακοσίων δὲ χιλιάδων εἰς ἑκάστον τῶν προϋπολογισμῶν τῶν ἐτῶν 1919, 1920 καὶ 1921.

Ἐπ' ἴσης θέλει χορηγηθῆ εἰς τὴν αὐτὴν ἐπιτροπεῖαν τὸ ἥμισυ τῶν εἰσπράξεων ἐκ τῆς πωλήσεως τῶν γραμματίων τοῦ Λαχείου τοῦ στόλου καὶ τῶν ἀρχαιοτήτων, μὴ ὑπερβαίνον τὰς διακοσίας χιλιάδας δραχμῶν, καθ' ἑκάστον ἔτος ἀπὸ τοῦ 1918 μέχρι καὶ τοῦ 1921.

Ὅμοίως θέλει χορηγηθῆ εἰς τὴν αὐτὴν ἐπιτροπεῖαν ποσὸν ἐνὸς ἑκατομμυρίου διακοσίων χιλιάδων δραχμῶν ἐκ τοῦ Ταμείου τῆς ἐθνικῆς ἀμύνης κατὰ τὰ ἔτη 1918 μέχρι καὶ τοῦ 1921, τῶν ἀναλόγων καθ' ἑκάστον ἔτος ποσῶν ὀριζομένων δι' ἀποφάσεως τοῦ Ἰπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν καὶ τοῦ τῶν Στρατιωτικῶν.

Δι' ἰδίων Διαταγμάτων θέλουσιν ὀρισθῆ τὰ μέλη τῆς ἐπιτροπείας, ὁ κανονισμὸς τῶν ἔργων καὶ τῆς διαχειρίσεως αὐτῆς καὶ πάντα τὰ πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ παρόντος Διατάγματος.

Εἰς τοὺς Ἡμετέρους Ἰπουργοὺς τῶν Ἐσωτερικῶν καὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν

καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως ἀντιθίσεται ἡ δημοσίευσίς καὶ ἡ ἐκτέλεσις τοῦ παρόντος Δικτάγματος, ὅπερ θέλει υποβληθῆ εἰς τὴν ψήφισιν τῆς Βουλῆς ἀμα συνελθούσης.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 2ῃ Μαρτίου 1917.

Τὸ Ἰπουργικὸν Συμβούλιον

Ὁ Πρόεδρος

Σπυρ. Π. Λάμπρος.

Τὰ μέλη

Ε. Ζαλοκώστας, Μενέλαος Ι. Σουλτάνης, Α. Τσέλος, Σωκρ. Τζαννετο-
λέας, Ν. Χ. Ἀποστολίδης, Ι. Χατζόπουλος, Ι. Ι. Δαμιανός, Ἐπ. Χα-
ρίλαος.

Διὰ δὲ Β. Δικτάγματος τῆς 31 Μαρτίου διορίσθησαν μέλη τῆς πρὸς πανηγυρι-
σμὸν τῆς ἀμφιετηρίδος τῆς Ἐπαναστάσεως ἐπιτροπείας ὑπὸ τὴν προεδρίαν τῆς
Α. Μ. τοῦ Βασιλέως ἢ Α. Β. Υ. ὁ βασιλόπαις Νικόλαος ὡς ἀντιπρόεδρος, ὁ κ.
Σπυρ. Π. Λάμπρος ὡς γενικὸς γραμματεὺς, ὁ κ. Στέφανος Ῥάλλης ὡς ταμίης καὶ
οἱ κ. κ. Ἀλέξανδρος Ζαίμης, Τιμολέων Βάσσος, Ἀθανάσιος Βότσαρης, Ἰωάννης
Δραγούμης, Πέτρος Καλλιγᾶς, Ἀλέξανδρος Κανάρης, Πέτρος Μαυρομιχάλης,
Ἀνδρέας Μικαύλης, Ἀλέξανδρος Σούτσος, Γεώργιος Στρέϊτ, Ἀναστάσιος Τσέλος
καὶ Ἐπαμεινώνδας Χαρίλαος. Ἡ ἐπιτροπεία αὕτη ἔχει τὸ δικαίωμα τῆς συστά-
σεως ὑποεπιτροπειῶν προεδρευομένων ὑπὸ τοῦ γενικοῦ γραμματέως.